

Лит.: Советские криминалисты: Библиографический справочник. Н. Новгород, 1991; Энциклопедия криминалистики в лицах / под ред. В. Ю. Шепитько. Х., 2014.

В. Ю. Шепитько.

ТОКСИКОЛОГІЯ СУДОВА́ (від грец. *τοξικός* – отрута і *λογος* – вчення) – наукова дисципліна; галузь токсикології, що вивчає застосування отрути зі злочинною метою (або під час ін. подій: самогубство, нещасний випадок) та кримінальні отруєння (напр., для вчинення вбивств). Т. с. пов'язана із судовою медициною. Найбільш відомим судовим токсикологом і засновником токсикології вважають М. Орфілу (Mathieu Joseph Bonaventure Orfila, 1787–1853). Див.: *Орфіла Мат'є. Отрута.*

М. В. Шепитько.

ТОКСИКОМАНІЯ (від грец. *τοξικός* – отрута і *μανία* – божевілья, пристрасть, потяг) – хворобливий психічний стан, зумовлений інтоксикацією внаслідок зловживання сильнодіючими психотропними речовинами або токсикантами, не віднесеними до списку наркотичних засобів, який характеризується психічною або фізичною залежністю від них. Т. є одним із видів наркоманії. Ознаки Т.: 1) раптова зміна настрою; 2) уповільнена мова, реакція, погіршення мозкової діяльності; 3) фізичні ознаки: виснаження, втрата зубів, ранне старіння; 4) специфічний запах від хворого, що пояснюється швидким усмоктуванням токсичних речовин у кров з їх подальшим розподілом по організму; 5) регулярна ейфорія. Для Т. характерним є поступове формування тріади

синдромів: 1) поява синдрому лікарської залежності (залежність психічного та фізичного комфорту від прийому препарату); 2) поступова зміна толерантності з підвищенням доз та зміною форми сп'яніння; 3) наявність абстиненції та негемовного (фізичного або компульсивного) потягу до препарату, оскільки життєдіяльність організму нормалізується лише при певному рівні наркотизації. Види Т.: 1) зловживання транквілізаторами; 2) зловживання стимуляторами ЦНС, снодійними засобами; 3) зловживання антипаркінсонічними препаратами; 4) зловживання інгалянтами (ефіром, закисом азоту); 5) вдихання засобів, речовин промислової та побутової хімії; 6) зловживання фосфорорганічними речовинами (дихлофос); 7) ніотинова Т.; 8) кофеїнова Т.; 9) політоксикоманія – пристрасть до декількох психотоксичних речовин одночасно.

При зловживанні транквілізаторами виникають присмні соматичні відчуття, піднесений настрій із непосидючістю; хода при цьому стає невпевненою, слова вимовляються нечітко. При тривалому зловживанні первісний ефект зменшується, хворі змушені збільшувати добову дозу. Припинення прийому призводить до появи дратівливості, злості, головного болю, судом у ногах, безсоння, тремтіння рук, а також до порушення координації рухів і рівноваги. Хронічне зловживання викликає ослаблення пам'яті, уповільнення психічних процесів, звуження інтересів, іноді судомні напади. Нерідко відзначається одночасне зловживання транквілізаторами і спиртними напоями. Сп'яніння при цьому виявляється більш глибоким, зміни психіки настають швидше.

Т., спричинена надмірним вживанням стимуляторів ЦНС, багато в чому схожа з розвитком наркоманії. Хворий постійно збільшує дозу препаратів і вже не може відмовитися від них згодом. Найпростіші стимулятори ЦНС – кава, енергетичні напої та ін. речовини, які надають бадьорості, підвищують працездатність і загальний настрій. До ненаркотичних стимуляторів належать такі лікарські засоби, як сиднокарб і сиднофен, кофеїн, алкалоїди кофеїну, що містяться у чаї та каві. Сп'яніння, викликане вживанням стимуляторів, супроводжується ейфорією, припливом сил, ясністю мислення, потягом до діяльності. При регулярному їх прийманні різко зростає толерантність. Постійне приймання призводить до виснаження організму, спостерігаються розбитість, втомленість, сонливість, в'ялість. Хронічна інтоксикація призводить до стійких порушень сну, втрати ваги, відсутності апетиту. Фон настрою знижений. Діяльність перестає бути продуктивною, хворі стають конфліктними. В окремих випадках розвиваються стан тривоги, страху. У чоловіків виявляється зниження потенції. Хронічна інтоксикація концентрованим чаєм (цифіризм) – являє собою кип'ячену заварку чаю із розрахунку 50 г на склянку води. Інколи вживають кавову гущу (кавовий кисіль). Такий вид Т. найбільш поширений в установах виконання покарань. Ознаками кофеїнової інтоксикації є тривога, тривала стурбованість, безсоння, інколи панічні атаки. Вживання великих доз кофеїну може сприяти загостренню психічних хвороб. Залежність характеризується сильним головним болем, що знімається тільки кофеїном,

а також напруженістю м'язів, дратівливістю, тривогою, пригніченим настроєм, відчуттям втоми.

При зловживанні препаратами барбітурової кислоти (амітал натрію, етамінал натрію і мединал віднесені до наркотиків) розвивається психічна і фізична залежність від них. Сп'яніння виражається у безтурботній веселості, благодушній симпатії до оточуючих, прагненням рухатися, в порушенні координації рухів, нечіткій вимові слів. Потім настає глибокий сон, після якого відзначаються млявість, повільність, порушення мислення, нудота. Поступово ейфоризуючий ефект знижується, інтоксикація характеризується дратівливістю. Припинення прийому снодійних препаратів призводить до появи занепокоєння, почуття незадоволеності, злостивості, безсоння. Виникають посмикування м'язів тіла, болі в животі й суглобах, відзначаються судомні напади. Зміни психіки виражаються в появі депресивних станів, зниженні уваги та пам'яті, сповільнення психічних процесів. При зловживанні антипаркінсонічними як різновид Т., пов'язаний із вживанням нейролептиків, які лікарі прописують для лікування хвороби Паркінсона, виникає ейфорія, світ стає яскравішим і вишуканішим, але після ослаблення ефекту хворий відчуває себе розбитим, нерідко впадає в депресію.

Т. часто виникає при зловживанні летучими ароматизованими речовинами, летючими інгалянтами – речовинами, які вдихають із метою отримання токсичного сп'яніння. Для цього застосовуються засоби з видалення плям, бензин, клей «Момент», ін. токсиканти – ацетон, лаки, фарби, толуол, на-

гріті пральні порошки і креми для щіток тощо. Сп'яніння має свої особливості залежно від виду речовин. Так, від сп'яніння парами бензину спочатку виникає подразнення верхніх дихальних шляхів, потім відбувається почервоніння обличчя і розширюються зіниці ока. Порушується координація рухів, мова стає повільною. Ознаки сп'яніння настають протягом 15–30 хв і змінюються болем голови, роздратованістю. Згодом втрачається ясність, виникають галюцинації. Сп'яніння парами ацетону зовнішньо нагадує картину тяжкого сп'яніння парами засобів для видалення плям. При тяжкому сп'янінні людина може впасти у кому. Для інгаляції парів клею використовують целофанові пакети. Т. є одним із різновидів девіантної поведінки.

Лит.: Руководство по судебно-медицинской экспертизе отравлений / под ред. Р. В. Бережного, В. В. Томилина. М., 1980; Музыка А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. К., 1998; Куценко С. А. Основы токсикологии. СПб., 2004; Бадюгин И. С. Экстремальная токсикология: практическое руководство / под ред. Е. А. Лужникова. М., 2006; Наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори / В. Ю. Шепітько, А. М. Полях, Н. К. Макаренко, Г. П. Петюнін. Х., 2016.

В. М. Шевчук.

ТОЛ – див. *Тринітратолуол*.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у т. ч. сексуальної, з ви-

користанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи ін. залежності від ін. особи. Дії, пов'язані з Т. л. або здійсненням ін. незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації з використанням шантажу чи уразливого стану, кваліфікуються за ст. 149 КК України. Т. л. можна класифікувати за такими двома критеріями: залежно від мети (сексуальне рабство; експлуатація; участь у збройних конфліктах тощо); залежно від місця проживання так званого «покупця» (внутрішньодержавна і міждержавна). Однією із особливостей Т. л. є її механізм, який передбачає переміщення жертв, після укладення щодо них незаконних угод або з метою укладення таких угод, в ін. регіони або країни, де вони зазнають експлуатації. При цьому, слідуючи до місця експлуатації, жертви Т. л. можуть переміщатися через один або кілька транзитних регіонів, де вони можуть бути перепродані, експлуатовані або приховані в транзитних або перевалочних квартирах. У зв'язку з цим традиційно в криміналістичній характеристиці Т. л. поняття місця злочину, що відбуває просторову характеристику злочину на статистичному рівні, прийнято замінювати на більш широке поняття «маршрут каналу Т. л.».

Лит.: Весельський В. К., Пяковський В. В. Торговля людьми в Україні: (проблеми розслідування). К., 2007; Варда-

УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2
В27

Редакційна колегія 20-го тому:

В. Ю. Шепітько (голова),
В. А. Журавель (заступник голови),
В. О. Коновалова, В. В. Тіщенко,
В. М. Шевчук, Б. В. Щур

В27 Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. — Харків : Право, 2016. — .

ISBN 978-966-937-048-8

Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — 2018. — 952 с. : іл.

ISBN 978-966-937-250-5

Видання є систематизованим зведенням про поняття, категорії, теорії та вчення криміналістики, судової експертизи та юридичної психології, їх окремі засоби, прийоми, методи та рекомендації. Розглядається теоретико-методологічне підґрунтя наукових концепцій та практика реалізації криміналістичних, психологічних та експертних методів, методик і технологій. Наводяться відомості про наукові та інші видання з криміналістики, судової експертизи та юридичної психології. Надаються довідкові дані про відомих українських та зарубіжних учених.

Розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, співробітників органів кримінальної юстиції, судових експертів, судових психологів, а також усіх, хто цікавиться проблемами криміналістики, судової експертизи та юридичної психології.

УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2

ISBN 978-966-937-250-5 (т. 20)
ISBN 978-966-937-048-8

© Національна академія правових наук України, 2018
© Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України, 2018
© Національний юридичний університет імені Яро-
слава Мудрого, 2018
© Видавництво «Право», 2018